

Op het voorblad staat een uitspraak van Søren Kierkegaard: “Het leven moet achterwaarts begrepen worden, maar voorwaarts geleefd”.

Dekt deze filosofie de lading van dit boek dat de Socratesbeker 2021 heeft gewonnen? Hamer deinst er in elk geval niet voor terug om hierin de vrije wil ter discussie te stellen. In de proloog begint hij met het aanhalen van Arthur Schopenhauers betoog dat “de mens wel kan doen wat hij wil, maar zijn wil niet zelf kiest”.

Tijdens mijn studie filosofie heb ik destijds een werkstuk gemaakt met als titel “Vrijheid en de Vrije Wil”. Waarbij ik de boeken van Arthur Schopenhauer: *Über die Freiheit des menschlichen Willens* en van John Stuart Mill: *On Liberty* naast elkaar heb gelegd en in een essay met elkaar en met Spinoza’s visie hierop heb vergeleken. Ik ben dan ook benieuwd naar Jurriën Hamer zijn visie en of er raakvlakken met deze drie filosofen zijn.

Hamer begint met het motto van de huidige tijd dat alles mogelijk is, als je maar wilt. “Toch,” zegt hij “is de vrije wjl het minst wetenschappelijke idee”. Hij maakt dan ook een onderscheid tussen *vrije wil* en *reflectie wil*. Een wil is vrij als hij door geen enkele oorzaak van buitenaf wordt veroorzaakt. Dit noemt men de libertaire wil en is volstrekt onwetenschappelijk. Voor wetenschappers bestaat de wereld uit verbanden. Alles heeft een oorzaak en gevolg. (blz. 21).

Schopenhauer zegt hierover: “Een mens kan alleen iets doen als de juiste oorzaken aanwezig zijn”. Talloze oorzaken spannen samen om de hersenen vorm te geven en te zorgen dat bepaalde redenen overtuigen en andere juist niet. Een MRI-scan laat ook zien dat stroompjes in je hersenen zich gedragen volgens de wetten der natuur. Het maken van keuzes op basis van redeneren is dus wel wetenschappelijk en Hamer noemt dat de reflectie wil.

Hamer laat eerst zien wat het bestaan van de vrije wjl zou kunnen overtuigen.

Door het maken van de juiste keuzes kunnen we winst maken, ziektes genezen of het geluk afdwingen. Als iemand een verkeerde keuze maakt kan het straf tot gevolg hebben. Daarin ligt dus de eigen verantwoordelijkheid.

“Maar,” zegt Hamer. “als die keuze wordt gemaakt door iemand die een hersentumor heeft, is er geen sprake van vrije wil, maar van reflectie wil, want de keuze wordt ingegeven door een oorzaak van buitenaf. En dan is het vervolgens de vraag of straf wel zo vanzelfsprekend is.”

Op blz. 46 tot 49 betreft Hamer de macht van de wil op de politiek. Als voorbeeld hiervoor neemt hij de taallessen voor immigranten. Linkse politici hebben begrip voor de omstandigheden waarom een groep van deze mensen de taal niet wil leren en zij vinden dat een duidelijk voorbeeld van *reflectie wil*. Rechtse politici brengen dit echter onder de noemer van de *vrije wil*. Ze geven de spijkerharde keuze om het te leren en wie zich daaraan onttrekt kiest voor de consequenties om daardoor uitgesloten te worden en moeten dat dan ook zelf maar dragen.

Dit loopt parallel met de stelling dat misdaad moet worden gestraft zonder te kijken waarom de misdaad is gepleegd. En wie in de schulden zit, heeft dat aan zichzelf te wijten en moet daar dan ook zelf voor boeten.

“Maar ieder maatschappelijk probleem kent zijn oorzaken,” zegt Hamer. “En die kunnen alleen worden opgelost als we die kennen. Door het alleen op de vrije wil te gooien, houden we het systeem van belonen en straffen in stand” (blz. 51).

Hierop aansluitend stelt Hamer de vraag of ons leven in dienst van de waarheid moet staan of dat het soms beter is om de waarheid niet te weten. Zoals ouders, die de ogen sluiten voor hun drugs dealende zoon of het wegstijven van het vreemdgaan van een partner. De blindheid van de vrije wil.

Vervolgens haalt Hamer Ayn Rand aan, een Russin die naar de VS ging om daar volgens de vrije wil te gaan leven. Ze heeft er een boek over geschreven, maar de helden hierin zijn volgens Hamer absoluut niet geloofwaardig, omdat ze in geen enkel opzicht door hun omstandigheden zijn gevormd. Het kneedbare menselijke karakter wordt hier juist voortdurend door gevormd. Een wonderkind, dat alles opzij zet om het talent dat hij heeft te vervolmaken, doet dat niet uit vrije wil maar wordt gedreven door iets of iemand. Tenslotte worden successen alleen mogelijk gemaakt door samenwerking met anderen. Je hebt echt geen ultieme controle over jezelf. Dirk Kuyt kan aardig voetballen, maar heeft zijn ambities alleen maar waar kunnen maken door keihard te werken en zijn keuzes zijn te herleiden tot oorzaken waarover hij uiteindelijk zelf geen controle had.

Alles is volgens Hamer gedetermineerd en heeft zijn voorgeschiedenis, zowel het goede als het kwade. We dragen ons hele leven een bepaalde natuur moet ons mee en passen onze keuzes daaraan aan. Er is dus geen sprake van vrije wil, maar van reflectie wil.

Waar we volgens Hamer in ons leven vooral naar streven is geruststelling. Er is veel om bang voor te zijn en hoewel we door het maken van keuzes ellende te boven proberen te komen, kan het de angst toch niet wegnemen. Als voorbeeld noemt Hamer de coronacrisis. Alle maatregelen konden niet voorkomen dat de angst voor besmetting en de dood de boventoon voerde.

Dit doet de vraag rijzen wat eigenlijk de zin van het leven is.

Hamer geeft hier als antwoord op dat dit niet wordt bepaald door de keuzes die we maken, maar door de momenten in ons leven waarop we in connectie zijn met de wereld en er iets bijzonders gebeurt. Momenten van authenticiteit.

Op blz. 89 haalt Hamer de filosoof Kant aan die beweerde dat de wereld, die we met onze zintuigen waarnemen, geregeerd wordt door natuurwetten. Descartes heeft dat verder uitgewerkt met zijn *cogito ergo sum*. Als je vaststelt dat je zit te denken moet er een jij zijn die dat doet. En omdat de mens denkt dat hij bewuste keuzes maakt, heeft hij het idee van een vrije wil en denkt hij dat hij daardoor geen deel uit maakt van de keten van oorzaak en gevolg. Maar je bent niet alleen een mens die keuzes maakt, maar ook een mens die observeert en patronen waarneemt. Er vindt dus een geestelijke botsing plaats. Je denkt te handelen uit vrije

wil, maar je ziet tegelijkertijd door de ogen van de afstandelijke wetenschapper het patroon van oorzaak en gevolg. (blz. 93).

De vrije wil is dus een kwestie van perspectief.

Hierop vraagt Hamer zich af of we bij iemand die voor de misdaad kiest, omdat hij hier door zijn omstandigheden wordt aangezet, wel van schuld en straf kunnen spreken.

Dostojewski schrijft in *De Gebroeders Karamazov* “Als God niet bestaat is alles geoorloofd”. Is dat een vrijbrief voor crimineel gedrag? Ben je, als je keuzes bepaald worden door je omstandigheden, dan niet schuldig?

“Nee”, zegt Hamer, “maar men mag niemand zijn waardigheid afnemen. Ook criminelen houden daar recht op.”

In deel II van dit boek gaat Hamer hier verder op in.

Het heeft als titel “Een rechtvaardiger land”.

Hamer begint over het huidige strafrecht dat dagelijks alles in het werk stelt om bewuste en onbewuste keuzes van elkaar te scheiden. Daarbij komt de cruciale vraag om de hoek kijken hoe we moeten straffen als niemand een volstrekt vrije keuze maakt. In Nederland wordt er voornamelijk naar gestreefd om voor de dader hiermee een positief doel te bereiken. Er moet vooral gezorgd worden dat de dader niet in herhaling valt en weer op het rechte pad wordt gebracht. Voor jeugdige delinquenten is hiervoor het bureau HALT in het leven geroepen.

Hamer is duidelijk een voorstander van goede geestelijke begeleiding in plaats van straffen. Een mooie maar niet altijd haalbare ideologie. Een vriendin van mij werkt in die branche en wordt regelmatig geconfronteerd met de hiërarchie die vaak onder jeugdcriminelen heerst. Hoe meer veroordelingen je op je naam hebt, hoe hoger je aanzien is. Degene met de meeste veroordelingen is de grootste held.

Hamer illustreert zijn visie echter met het voorbeeld van het Noorse eiland Bastoy, waar gevangenen in een gemeenschap leven, die het echte leven nabootst. Ze verrichten daar nuttig werk, liggen na het werk op het strand en leven in goede harmonie met elkaar. Hij is ook van mening dat hoe meer we weten over het menselijk karakter, hoe beter we de karakterfouten kunnen bijsturen.

De Belgische filosoof Jan Verplaetse pleit zelfs voor een misdrijvenverzekering, zodat de daders zelf buiten schot blijven en niets verweten kunnen worden.

Hierna komt Hamer met zijn kijk op belonen. Voor hem is zowel straffen als belonen niet nodig, want helden en misdadigers handelen vanuit dezelfde uitgangspunten en moeten daarom volgens Hamer in de samenleving dus ook gelijke kansen hebben. De een mag niet boven de ander gesteld worden. “In de samenleving reproduceert succes zich vanzelf”, zegt hij en haalt daarbij het spreekwoord aan: “Met geld maak je geld”.

Daarom zou je de uitgangsposities van mensen ook regelmatig opnieuw moeten gelijkstellen.

Een rechtvaardige samenleving zou de waarde van ieder mens moeten benadrukken en niet alleen van de productieve mens. De samenleving moet dan ook niet lijken op een wedstrijd, maar op een hechte familie, waar alles met iedereen gelijk wordt gedeeld en men onvoorwaardelijk voor elkaar in staat. En die onvoorwaardelijkheid blijft altijd aanwezig, want slechte daden verbreken namelijk nooit de bloedbanden en een afschuwelijk karakter ontdoet de mens in een hechte familie nooit van zijn waarde.

Als je dit vertaald naar een solidaire politiek dan zijn onvoorwaardelijke rechten de

fundamentele rechten die elk mens heeft, zonder dat daar een tegenprestatie tegenover moet staan, zoals recht op gezondheidszorg of goed onderwijs.

Dat leidt soms wel tot botsingen, als bijvoorbeeld alle goede bedoelingen die de politici met hun burgers voor hebben door de bureaucratie worden ondermijnt.

Als voorbeeld komt Hamer met het maximumprincipe van John Rawls. Dat luidt: “We moeten onszelf vergeten en verplaatsen in de ander”. Daardoor worden schuldigen, schooiers en profiteurs evenveel waard als succesvolle ondernemers.

Staat hiermee dan het lot tegenover de vrije wil? En benadrukt het spreekwoord: “De mens wikt, maar God beschikt” dan dat de mens geen vrije wil heeft? Dat alles gebeurt volgens een gedetermineerde opeenvolging van gebeurtenissen waar we niet de hand in hebben? Dus Spinoza’s “Amor fati”?

Hamer komt hiermee terug met de uitspraak van Kierkegaard waarmee hij zijn boek begon: Het leven moet achterwaarts begrepen worden, maar voorwaarts geleefd”.

Een wijs mens versmelt het onvermijdelijke verleden met een open toekomst.

Hamer verenigt hiermee de afstand van de wetenschapper met de nabijheid van de mens, die berust in zijn lot zonder de hoop te verliezen. Maar hij geeft toe dat het niet makkelijk is om als een wijs mens te leven, want de verleidingen van de vrije wil en de onvermijdelijke lotsbeschikking liggen altijd op de loer.

Hij beëindigd zijn betoog dan ook met de woorden:

“Ik weet niet of we ooit wijs zullen worden. Maar ik hoop het. Het zou mooi zijn als dat ons lot was”.

Juni 2022

© *Gonny Pasman – Sakkers*
Spinozakring Soest

Jurriën Hamer studeerde rechten en filosofie en promoveerde in 2017 aan de Universiteit Utrecht. Hij schreef een proefschrift over de politieke betekenis van mensenrechten en deed onderzoek aan de London School of Economics, Government and Law. Hij publiceert in kranten zoals Trouw, de Volkskrant en De Correspondent en is medeoprichter van het filosofieblog *Bij Nader Inzien*. Ook modereert hij bijeenkomsten over de digitale samenleving, zoals de Privacyrede 2020.

De Socrateswisselbeker wordt ieder jaar uitgereikt aan de auteur van het meest urgente, oorspronkelijke en prikkelende Nederlandstalige filosofieboek dat in het voorgaande jaar verscheen.

Individuele vrijheid is een publiek goed en wanneer dit wordt misbruikt heeft het radicale consequenties voor de wijze waarop mensen die vrijheid collectief vormgeven. De vrije wil moet daarom ook niet de ereplaats verdienen die het nu in onze maatschappij inneemt. Wellicht moeten we, net als de helden in Star Wars, ons nog bewuster worden van de verhouding tussen ons kosmische lot en de individuele vrije wil.

Aangezien dit laatste op uiterst elegante en heldere wijze wordt beschreven in *Waarom schurken pech hebben en helden geluk* heeft de jury voor Jurriën Hamer gekozen als winnaar van de Socratesbeker 2021.